

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТ. 56 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УРСР 1960 РОКУ

Реформування національної правової системи, що було розпочато майже три десятиліття тому, продовжується і нині. Однак, і досі актуальною залишається проблема розвитку правозахисної діяльності і правозахисного руху. Наша держава визначила власні пріоритети своєї діяльності, найголовнішим з яких є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Так, у ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Так, за твердженням професора М. І. Козюбри, досі в суспільній правовій свідомості не подолані уявлення про те, що права людини є наслідком встановлених державою норм законів та інших нормативних актів (об'єктивного права), а не навпаки – права людини детермінують (визначають) зміст таких норм (об'єктивного права), є необхідним, невід'ємним і неминучим його компонентом. Інакше кажучи, об'єктивне право немислиме без прав людини, як і права людини (суб'єктивні, юридичні) неможливі без і поза правом. Це явища однієї сутності [4, с. 49].

Правозахисний рух, що зародився в Україні у другій половині 50-х років ХХ ст. в умовах існування тоталітарного політичного режиму, ставив за мету захист конституційних прав і свобод громадян та став частиною загальносоюзного правозахисного руху. Одним з кримінально-правових інструментів для переслідування інакомислячих в Україні стала ст. 56 «Зрада Батьківщини» Кримінального кодексу УРСР 1960 року.

Звинувачення у «зраді Батьківщини» щонайширше застосовувалося у добу сталінізму для розправи з політичними опонентами та для організації масового державного терору. Як правило, це звинувачення будувалося на фантастичних сценаріях, складених слідчими органами, а слідство супроводжувалося грубою фальсифікацією фактів і, найчастіше, «вибиванням» зізнань і показань. Масово судили за «зраду Батьківщини» також осіб з окупованих СРСР територій, які ніколи не були громадянами СРСР. З 1956 року частка осіб, засуджених за цим обвинуваченням щодо загальної кількості заарештованих за «особливо небезпечні державні

злочини», різко падає, а пряма фальсифікація фактичної сторони обвинувачення стає рідкістю [3]. Новим інструментом для боротьби з правозахисниками на початку 1960-х рр. стає ст. 62 «Антирадянська агітація і пропаганда» КК УРСР 1960 р. [5].

Однак, час від часу звинувачення у «зраді Батьківщини» використовувалося як інструмент політичних репресій. Так, у травні 1961 р. Львівський обласний суд засудив за ч. 1 ст. 56 і ст. 64 КК УРСР Левка Лук'яненка як організатора і лідера підпільної партії «Українська Робітничо-Селянська Спілка». За аналогічними статтями в листопаді 1967 року Верховним Судом УРСР був засуджений лідер та ідеолог підпільної організації «Український національний фронт» Дмитро Квецко.

Метою цієї доповіді є історико-правовий аналіз складу злочину ст. 56 Кримінального кодексу УРСР 1960 року.

Вказана правова норма набула чинності з 1 січня 1961 року і отримала назву «Зрада Батьківщини». Зміст цієї статті містив наступне: «Зрада Батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або військової могутності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги у проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна та із засланням на строк до п'яти років або без такої або смертною карою з конфіскацією майна». Ч. 2 вказаної статті вказувала, що «не підлягає кримінальній відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо він на виконання отриманого злочинного завдання ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою» [6, с. 204].

Вказана норма ґрунтувалася на положеннях Конституції ССРСР, згідно з якою захист соціалістичної Вітчизни був священним обов'язком кожного громадянина СРСР. Громадянин СРСР був зобов'язаний берегти інтереси Радянської держави, сприяти зміцненню її могутності й авторитету.

За визначенням радянських правознавців, зрада Батьківщини – найтяжчий злочин перед народом. Її виняткова суспільна небезпека була обумовлена тим, що «любое изменническое деяние, будучи сознательным нарушением долга верности социалистической Отчизне, представляет собой предательство интересов Советского государства, содействие агрессивным проискам реакционных сил капиталистического мира против СССР» [6, с. 204].

Суб'єктом вказаного злочину могли бути лише громадяни СРСР, що досягли шістнадцяти років. Суб'єктивна сторона ст. 56 КК виражена в навмисній вині, про що спеціально зауважено у законі. Умисел за цих обставин міг бути тільки прямим, що пояснювалося наступним. По-перше, закон визначав зраду Батьківщині як «діяння, умисно вчинене ... на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або військової могутності СРСР». Але умисне вчинення дій на шкоду певного, заздалегідь обраного об'єкту передбачало свідоме спрямування суб'єктом своїх дій на спричинення шкоди саме цьому об'єкту і, отже, бажання вчинити такі дії і досягти настання такої шкоди. По-друге, зрада Батьківщині відносилася до числа формальних складів злочинів, які характеризувалися лише прямим умислом.

За твердженням радянських правознавців, мотиви злочину при зраді Батьківщині були різноманітними. Ними могли бути помста радянській владі, вороже ставлення до соціалістичного ладу, а також «низинні та побутові мотиви, що виникали на ґрунті пережитків буржуазної моралі (користі, кар'єризму, шкурництва, боягузтві, невдоволенням службовим або суспільним становищем)» [6, с. 205].

Об'єктами злочину була державна незалежність, територіальна недоторканість або військова могутність СРСР, або ж їх будь-яке поєднання. Відтак, державна незалежність СРСР полягала в його суверенітеті і означала повну самостійність у внутрішній і зовнішній політиці. Територіальна недоторканність СРСР виражалася у цілісності і невіддільності його території. Військова міць СРСР включала економічний і науковий, морально-політичний і власне військовий потенціали.

З об'єктивної сторони зрада Батьківщини охоплювала діяння (форми зради Батьківщини), вчинені громадянами СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності та військової могутності СРСР. У ст. 56 містився вичерпний перелік зрадницьких діянь. До них відносилися: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон, відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги у проведенні ворожої діяльності проти СРСР, змова з метою захоплення влади.

Для настання кримінальної відповідальності за зраду Батьківщини, достатнім вважалося скоєння хоча б одного із перерахованих діянь.

Заподіяння фактичної шкоди державній незалежності, територіальній недоторканності або військовій могутності СРСР не було (!) обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 56 КК УРСР. Достатньо було лише встановити, що такі діяння спрямовані на заподіяння такого збитку.

Історико-правовий аналіз вказаної норми свідчить, що зрада Батьківщини могла відбуватися як шляхом дії (шпигунство, втеча за кордон),

так і шляхом бездіяльності (наприклад, відмова повернутися з-за кордону в СРСР). Так, у січні 1967 року за вказаною статтею був засуджений правозахисник Віталій Калиниченко через спробу перетнути радянсько-фінський кордон [2].

Отже, історико-правовий аналіз ст. 56 КК УРСР 1960 року дає підстави стверджувати, що в радянську добу на першому місці завжди стояла держава та її політичний інтерес, закон домінував над правом, а права громадян, що були задекларовані у радянських конституціях, ніколи не дотримувалися в належному стані. Ст. 56 Кримінального кодексу УРСР 1960 року була дієвим кримінально-правовим інструментом для переслідування інакомислячих у СРСР. Її, як правило, застосовували разом із ст. 64 «Організаційна діяльність, спрямована на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації» щодо осіб, які намагалися надати своїй діяльності організаційної форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Богомолец О. З Україною в серці ... *Українська Правда*. 2017. 28 квітня. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogomolec/5902fe36224bf/>
3. Дисидентський рух в Україні. URL: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1162803885>
4. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Мартинюк О. В. Історико-правовий аналіз ст. 62 Кримінального кодексу УРСР 1960 року. *Мислити з Олексою Тихим* : збірник наукових праць / Редкол.: Р. Гринюк (відп. ред.) та ін.). Вінниця–Дружківка : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 31–36.
6. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К.: Издательство политической литературы Украины, 1978. – 684 с.

Неприцька Т. І.
(м.Вінниця)

ПОШИРЕННЯ ПОГЛЯДІВ ДИСИДЕНТІВ В УМОВАХ ЦЕНЗУРИ

Обмеження свободи слова та свободи друку є однією з характерних особливостей авторитарних та тоталітарних країн. Не обрана демократичним шляхом влада змушена тримати населення у покорі і обмежувати вільне поширення інформації, а особливо – розповсюдження думок, що не